

В. П. Кушніт

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету "Львівська політехніка",
 канд. юрид. наук, доц.,
 доц. кафедри кримінального права і процесу

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ У МЕТОДОЛОГІЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© Кушніт В. П., 2016

Досліджено співвідношення загальних та спеціальних методів оперативно-розшукової діяльності. З'ясовано, що психологічний підхід не знайшов адекватного відображення у сучасній методології оперативно-розшукової діяльності. Акцентується на необхідності ширшого використання можливостей психологічного підходу для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності. Запропоновано способи практичної реалізації результатів типологізації для здійснення конкретних оперативно-розшукових заходів, обліку інформації, провадження у справах оперативного характеру, запобігання злочинам та припинення їх вчинення тощо. Разом з тим, найпродуктивнішим видається використання цього методологічного підходу в цілях індивідуальної оперативно-розшукової профілактики з метою прогнозування злочинної поведінки особи, вибору найдоцільніших форм, методів індивідуальної профілактики та планування системи заходів виховного впливу.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, теорія, методи, типологія, профілактика, запобігання, припинення, особа злочинця, психологічний вплив.

В. П. Кушніт

ТИПОЛОГИЗАЦИЯ В МЕТОДОЛОГИИ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исследовано соотношение общих и специальных методов оперативно-розыскной деятельности. Определено, что психологический подход не нашел адекватного отражения в современной методологии оперативно-розыскной деятельности. Акцентируется на необходимости развития возможностей использования психологического подхода для решения задач оперативно-розыскной деятельности. Предложены пути практической реализации результатов типологизации для осуществления конкретных оперативно-розыскных мероприятий, постановки информации на учет, производства по делам оперативного характера, предотвращения и пресечения преступлений и пр. Выявлено, что целесообразно и наиболее продуктивно использовать этот методологический подход в целях индивидуальной оперативно-розыскной профилактики, для прогнозирования преступного поведения лица, избрания наиболее целесообразных форм, методов индивидуальной профилактики, планирования системы мер воспитательного воздействия.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, теория, методы, типология, профилактика, предотвращение, пресечение, личность преступника, психологическое воздействие.

TYOLOGIZATION METHODOLOGY OPERATIONAL ACTIVITIES

In the article the ratio of general and special methods of operational activities. It was found that the psychological approach did not find adequate reflection in modern methodology of operational activities. The attention to the need for wider use of psychological approach to meet the challenges of operational activities. Ways practical follow typology for specific search operations, setting information registration proceedings in cases of operational nature, prevention and suppression of crimes and so on. However, seen most productive use of the methodological approach for the purposes of operational individual prevention to predict criminal behavior of the person choosing the most appropriate forms and methods of prevention and individual plan of measures of educational influence.

Key words: operatively-search activity, theory, methods, types, prevention, cessation, face criminal, psychological impact

Постановка проблеми. Розвиток громадянського суспільства в Україні став каталізатором демократичних перетворень, становлення прогресивного мислення, також щодо визначення якісно нових пріоритетів сучасної протидії злочинам, зокрема оперативно-розшуковими засобами. Разом з тим, з ускладненням суспільно-політичної й економічної ситуації у державі оперативно-розшукова діяльність розглядається як один з найдієвіших механізмів протидії злочинам в Україні на сучасному етапі. За таких умов оперативно-розшукова діяльність має орієнтуватися на якісно нову ідеологію. Ефективні підходи реалізації сучасних форм і методів оперативно-розшукової діяльності мають спиратися на належне теоретичне підґрунтя, що визначає потребу в подальшому розвитку оперативно-розшукової теорії. Її основоположне значення проявляється в двох аспектах: «.. практика оперативних апаратів виступає базою для теорії, стає джерелом формування наукових знань, з іншого боку – теорія оперативно-розшукової діяльності безпосередньо впливає на практику» [1, с. 123].

Одним з важливих шляхів удосконалення оперативно-розшукової теорії є її інтеграція із суміжними науковими знаннями, які сприятимуть ефективному вирішенню практичних завдань оперативно-розшукової діяльності. Зважаючи на функціональну спрямованість, завдання оперативно-розшукової діяльності розподіляються на такі групи: превентивного призначення; виявлення злочинів та їх розкриття; припинення злочинів; розшук осіб, які становлять оперативний інтерес, а також безвісти зниклих [2, с. 15].

У сучасній юридичній практиці намітилася тенденція мінімізації кримінальної репресії, що визначає актуальність подальшого розроблення профілактичного напрямку, зокрема в оперативно-розшуковій діяльності. У зв'язку з цим у наукових працях зазначають, що серйозним недоліком у діяльності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності є поширеність хибного уявлення, що після досягнення відмови від реалізації задуманого злочину процес запобігання оперативно-розшуковими засобами завершено. Однак, як доводить практика, продовжує існувати нагальна потреба у застосуванні заходів виховного характеру й періодичній перевірці їх ефективності [3, с. 871].

На наше переконання, такий стан справ багато в чому визначається не лише неналежним володінням суб'єктами оперативно-розшукової діяльності відповідними теоретичними знаннями, але й слабким психологічним супроводом сучасної оперативно-розшукової діяльності. У теорії оперативно-розшукової діяльності під психологічним супроводом оперативно-розшукової діяльності розуміють комплексне використання засад практичної та юридичної психології, психологічних засобів і методів, а також спеціалізованих психологічних технологій з метою реалізації завдань (принаймні підвищення ефективності) оперативно-розшукової діяльності [4, с. 266].

Отже, існує нагальна потреба в удосконаленні психологічного супроводу сучасної оперативно-розшукової діяльності, а також подальшого розвитку практичних можливостей використання психологічних методів і, зокрема, типологізації, в цілях ефективної реалізації завдань суб'єктами оперативно-розшукової діяльності.

Метою дослідження є розвиток можливостей використання типологічного методу для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності.

Стан дослідження. Значний внесок у розвиток теорії і практики оперативно-розшукової діяльності здійснили К. В. Антонов, О. М. Бандурка, Б. І. Бараненко, В. П. Бахін, Г. М. Бірюков, В. І. Василенчук, М. С. Вертузаєв, А. Ф. Возний, О. А. Гапон, В. А. Глазков, В. О. Глушков, В. Я. Горбачевський, О. О. Дульський, І. П. Козаченко, В. В. Матвійчук, В. Л. Ортинський, І. В. Сервецький та інші провідні вчені, що представляють різні галузі юридичної науки. Зокрема, питання методології оперативно-розшукової діяльності, зокрема її психологічного супроводу, частково досліджено в працях В. Г. Андросюк, В. І. Барко, О. М. Джузи, Ю. Б. Ірхін, Т. Р. Морозова, Я. Ю. Кондратьєв та ін.

Виклад основних положень. Теорія оперативно-розшукової діяльності являє собою різновид процесу пізнання об'єктивної дійсності, діалектичного відображення предметів і явищ матеріального світу в свідомості людей, інших закономірностей, що складаються у галузі протидії злочинам. За пізнавальною сутністю вона практично не відрізняється від інших наук, адже ґрунтується на застосуванні сукупності методів наукового дослідження (ситуаційний підхід, системно-структурний аналіз, конфліктна взаємодія тощо). Беззастережним є визнання верховенства загального діалектичного методу. Попри це окремі дослідники (Д. В. Гребельський, В. А. Лукашов, В. Г. Бобров, В. Г. Самойлов, С. С. Овчинський, А. Г. Маркушин та інші) виділяють спеціальні методи теорії оперативно-розшукової діяльності, до переліку яких зараховують: опитування, спостереження, обстеження споруд, інших об'єктів та їх дослідження, оперативний експеримент, інформаційно-аналітичні методи (аналізу й оцінки оперативної обстановки, отримання й обробки особистісних відомостей, обробки оперативно-технічної інформації), метод системного вивчення і втілення передового досвіду, порівняльно-правовий і формально-логічний методи тлумачення правових норм оперативно-розшукової діяльності [1, с. 14]. Однак варто погодитися з думками А. І. Алексеєва, Г. К. Синилова, що в дослідженні проблем оперативно-розшукової діяльності загальнонаукові та спеціальні методи інших наук модифікуються, набуваючи специфічних рис, й зокрема, характерних для предмета оперативно-розшукової діяльності.

Результатом оперативно-розшукової діяльності є інформаційний чи матеріальний продукт, призначений для вирішення завдань і досягнення цілей оперативно-розшукової діяльності. Під інформаційним продуктом розуміють відомості, зокрема, щодо вчинення (не вчинення) злочину конкретною особою. А матеріальний продукт, як результат оперативно-розшукової діяльності, означає предмети матеріального світу, які вилучені в ході проведеного конкретного оперативно-розшукового заходу, матеріальна, фізична чи моральна шкода, вимушено заподіяна особі в ході оперативно-розшукових заходів [2, с. 319]. З цього випливає, що результат оперативно-розшукової діяльності може бути як позитивним, так і негативним. Зокрема, позитивний сприяє вирішенню оперативно-розшукових завдань. Саме у такому значенні результат оперативно-розшукової діяльності ми розглядатимемо у статті, з огляду на можливості використання типологічного підходу з метою ефективного виявлення, розкриття, припинення та профілактики злочинів.

Сутність типологізації як методу теоретичного дослідження полягає в змістовому узагальненні "конкретних знань", які отримує дослідник під час вивчення того чи іншого явища. Основою типологізації є: а) виявлення відмінностей та спільності; б) узагальнення; в) подальша ідентифікація з ідеалізованою моделлю досліджуваного явища. Методологія типологізації передбачає вибір основ типізації та змістове їх визначення як характерних ознак явища, прояви якого типізуються; а надалі – вибір її моделі, яка, з одного боку, відтворює сутнісні та динамічні особливості явища, що типізується; а з іншого — визначає "логіку узагальнення" сутнісних ознак

предмета в тип [5]. Принцип типологізації психологічного дослідження полягає в інтеграції індивідуального й уніфікації змісту психічного. «Типологія – це важливий методологічний засіб пізнання, що дозволяє не лише правильно розуміти й діагностувати особистість, але й прогнозувати її розвиток» [6, с. 5].

У диференціальній психології типологічний метод передбачає відповідну методику реалізації, а саме: а) вибір основ типізації та змістове визначення їх як характерних ознак явища, прояви якого типізуються; б) вибір моделі типізації, яка відтворюватиме сутнісні й динамічні особливості явища і визначатиме логіку узагальнення сутнісних ознак предмета в тип; в) виокремлення типів і побудова типології, що відображає структурну і змістову залежність на підставі узагальнення даних емпіричного дослідження; г) корегування елементів побудованої типології з урахуванням характерних індивідуальних проявів; д) реалізація типологічного методу з використанням одержаної моделі як засобу аналізу і тлумачення результатів проведеного дослідження [7, с. 111].

Зокрема, в оперативно-розшуковій діяльності предметом типологізації, передусім, є особа злочинця. Її результатом є система відповідних типів злочинців у конкретно взятій типології [8, с. 55]. Типологія є глибинною характеристикою різних контингентів злочинців та розробляється за ознаками, що причинно пов'язані зі злочинною поведінкою особи [9, с. 97]. Найпредметніше типи злочинців розроблені у кримінологічній науці та можуть слугувати теоретичним підґрунтям для їх практичного використання в оперативно-розшуковій діяльності. Не маючи на меті ретельного аналізу численних кримінологічних розробок типів злочинців, проілюструємо лише окремі з них, які, на нашу думку, могли б успішно використовуватися для вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності. Так, наприклад, за співвідношенням негативної й позитивної спрямованості розрізняють такі типи злочинців:

- професійний – це, зазвичай, так звані «професійні» чи особливо небезпечні злочинці з негативною соціальною спрямованістю, що характеризується правовим нігілізмом, низькою загальною і моральною культурою, стійкою антисуспільною установкою, створенням ситуацій, що сприяють вчиненню злочинів;

- звичний, який характеризується значною негативною соціальною спрямованістю, нестійкими й суперечливими соціально-психологічними якостями, низьким рівнем правосвідомості, відрізняючись від «професійного типу» тим, що лише використовує сприятливі криміногенні ситуації та не виявляє власної активності для їх створення;

- нестійкий – це особи, для яких характерне приблизно однакове співвідношення позитивної та негативною соціальною спрямованості; у виборі злочинної поведінки ключова роль відводиться “приводу”, до моменту вчинення злочину така особа може вчинити правопорушення незлочинного характеру чи аморальні вчинки;

- необережний – у соціальній спрямованості цього типу переважає позитивний компонент, проте представники цього типу легковажно ставляться до соціальних норм та вчиняють злочини невеликої тяжкості умисно чи з необережності;

- випадковий – у представників цього типу зазвичай переважає позитивна соціальна спрямованість, вчиняють злочини лише через тиск критичної життєвої ситуації [9, с. 100–101].

За змістом антисоціальної спрямованості й ціннісних орієнтацій розрізняють такі типи злочинів:

- 1) злочинці із негативно-зневажливим ставленням до особистості та її найважливіших благ: життя, здоров'я, честі, порядності тощо;

- 2) злочинці, яким притаманні корисливо-приватновласницькі тенденції, пов'язані з ігноруванням принципу розподілу матеріальних благ за вкладеною працею;

- 3) злочинці з індивідуалістично-анархічним ставленням до різних соціальних установок, своїх громадських, службових, сімейних та (чи) інших обов'язків;

- 4) злочинці з легковажно-безвідповідальним ставленням до встановлених соціальних норм, цінностей і своїх обов'язків, що проявляється у вчиненні різних видів злочинів з необережності [10, с. 128].

Загалом в основу цих та інших типологій покладено уявлення про діалектику зовнішнього і внутрішнього, про спосіб об'єктивації, самовираження тощо. Типологія дає можливість описати типові для одних, критичні для інших суперечності, межі, в яких активність гармонійно або суперечливо з'єднується з соціально-психологічними тенденціями. Типологічний підхід дає змогу шукати не стільки діагноз, скільки прогноз особистості. Знання специфіки активації особистості, прогноз критичних для неї протиріч є основою для продуктивного виховання чи перевиховання особистості [11, с. 29].

Отже, в оперативно-розшуковій діяльності результати типологізації можуть мати широку сферу практичного застосування, зокрема: для здійснення конкретних оперативно-розшукових заходів, обліковування інформації в інформаційній системі, провадження у справі оперативного обліку (заведення, продовження, припинення), припинення вчинення злочину тощо. Однак найпродуктивнішим вбачається використання цього методологічного підходу для індивідуальної оперативно-розшукової профілактики.

Як уже узагальнено у наших попередніх публікаціях [12, с. 91–92], до специфічних ознак оперативно-розшукової профілактики, зокрема, можна зарахувати:

- використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів (гласних і негласних) щодо виявлення та усунення причин і умов злочинів, впливу на осіб з криміногенними нахилами (Е. І. Бордиловський, І. П. Козаченко, Н. Є. Філіпченко, В. П. Шиснок, О. М. Джужа);

- здійснення заходів профілактики суб'єктами оперативно-розшукової діяльності (Я. Ю. Кондратьєв, Г. Г. Ласєвський, Н. Є. Філіпченко, Г. А. Аванесов);

- прихованість впливу на об'єкти (причини злочинності, умови, які сприяють учиненню окремих видів злочинів, правопорушник та його поведінка) та реалізація профілактичних заходів – від одержання негласної інформації до комбінування оперативно-розшукових можливостей щодо усунення протиправної поведінки, протиправної ситуації (обстановки), недопущення настання суспільно небезпечних наслідків (С. С. Малигін, А. Є. Чечьотін);

- об'єктами індивідуальної оперативно-розшукової профілактики є не будь-які особи з криміногенними нахилами, які допускають порушення норм моралі чи правил співжиття, а саме ті особи, які виявляють намір вчинити злочин чи готуються до його вчинення і, зазвичай, перебувають на оперативному профілактичному обліку [13, с. 78–95].

Досягнення мети індивідуальної оперативної профілактики пов'язане з вирішенням комплексу таких завдань: • виявлення осіб, які можуть вчинити злочини, та взяття їх на облік; • вивчення цих осіб, їхнього оточення, способу життя; • схилення цих осіб до відмови від злочинних намірів. В оперативно-профілактичній роботі Н. Є. Філіпенко виокремлює такі етапи: 1) ретельне вивчення особи, з якою проводитимуться профілактичні заходи; 2) прогнозування ймовірної злочинної поведінки; 3) визначення комплексу заходів профілактичного впливу безпосередньо на особу та на її найближче оточення [4, с. 189]. З цього випливає, що результативне виконання відповідних завдань, фактично, на кожному з етапів індивідуальної оперативної профілактики неможливе без використання адекватних психологічних прийомів і способів. Відтак, ми приєднуємося до думки С. В. Якимової, яка саме на типологічному підході акцентує під час планування усієї індивідуально-профілактичної роботи. Як зазначає авторка, саме завдяки застосуванню типологічного підходу можна вибрати найдоцільніші методи, форми, розробити ефективні заходи індивідуальної профілактики, з огляду на встановлені типові риси особистості й не ігноруючи індивідуальності профілактованого [9, с. 105].

Використання типологічного методу, зокрема в оперативно-розшуковій діяльності, передбачає здійснення низки процедур: послідовне проведення типологізації особистості злочинця та визначення, до якого з типів цю особистість доцільно зарахувати; емпірична перевірка наявності в індивіда типових ознак, характерних для цього типу злочинця [14, с. 410]; доповнення (корегування) сутнісних типологічних ознак індивідуальними особливостями профілактованого. Після цього здійснюється прогнозування індивідуальної злочинної поведінки особи, а також вибір найдоцільніших засобів індивідуальної оперативно-розшукової профілактики щодо конкретної особи.

Поглиблення можливостей використання типологічного підходу в частині психологічного супроводу оперативно-розшукової діяльності сприятиме подальшому напрацюванню методичних рекомендацій щодо алгоритмів у вирішенні оперативних завдань.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що в методології оперативно-розшукової діяльності загальнонаукові та спеціальні методи суміжних наук модифікуються, набуваючи специфічних рис, характерних саме для предмета оперативно-розшукової діяльності. Зокрема, психологічний підхід адекватно не відображено в сучасній методології оперативно-розшукової діяльності, хоч його використання є вкрай важливим, зокрема в частині вирішення завдань оперативно-розшукової профілактики. Вважаємо, що доцільно розвинути психологічний супровід оперативно-розшукової діяльності в частині використання типологічного методу. В оперативно-розшуковій діяльності результати типологізації можуть мати широку сферу практичного застосування для здійснення конкретних оперативно-розшукових заходів, обліковування інформації в інформаційній системі провадження у справі оперативного характеру, припинення вчинення злочину тощо. Однак найпродуктивнішим видається використання цього методологічного підходу в цілях індивідуальної оперативно-розшукової профілактики, що дасть змогу вибирати найдоцільніші методи, форми, розробляти ефективні заходи індивідуальної профілактики.

1. Малыгин С. С. Основы оперативно-розыскной деятельности: курс лекций / С. С. Малыгин, А. Е. Чечётин. – Екатеринбург: Изд-во Уральского юридического института МВД России, 2001. – 301 с. 2. Шумилов Д. Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности: учебник для вузов / Д. Ю. Шумилов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: Издательский дом Шумиловой И. И., 2008. – 391 с. 3. Шендрик В. В. Функції інституту попередження злочинів в оперативно-розшуковій діяльності / В. В. Шендрик // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 869–876. 4. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / І. Є. Моїсєєв, О. М. Джужжа, Д. Й. Никифорчук та ін. ; за ред. проф. О. М. Джужжи. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с. 5. Основы психологии: підручник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/17810409/psihologiya/osnovi_psihologii 6. Закалюк А. П. Проблемы социальной типологии личности правонарушителя и преступника / А. П. Закалюк // Проблемы изучения личности правонарушителя: сб. научн. трудов. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – С. 5–23. 7. Палій А. А. Диференціальна психологія: навч. посіб. / А. А. Палій. – К.: Академвидав, 2010. – 429 с. 8. Игошев К. Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения / К. Е. Игошев. – Горький, 1974. – 168 с. 9. Якімова С. В. Кримінологія: загальна та особлива частини: підручник / С. В. Якімова, Н. Є. Маковецька, О. М. Омельчук. – Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2014. – 442 с. 10. Курс кримінології: підручник / О. М. Джужжа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужжи: у 2 кн. – К.: Юрінком Інтер, 2001. Кн. 1: Загальна частина. – 352 с. 11. Абульханова-Славская К. А. О путях построения типологии личности / К. А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1983. – № 1. – Т. 4. – С. 14–29. 12. Кушніт В. П. Оперативно-розшукова профілактика та кримінологічна інформація / В. П. Кушніт // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція. – 2015. – Вип. 13. – Т. 2. – С. 90–92. 13. Філіпенко Н. Є. Проблеми правового регулювання діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України / Н. Є. Філіпенко // Форум права. – 2005. – № 1. – С. 78–95. 14. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.